

CAP A LES ARRELS DELS NOSTRES NOMS DE LLOC

Joan Veny

Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

1. L'home es relaciona amb l'entorn, amb els éssers, animats o inanimats (ocells, insectes, plantes, peixos, etc.), i els dóna un nom en funció del profit que en treu, del perill que representa, de la seva bellesa, etc. Així *cadenera* designa un ocell granívor, de varietat de colors, de cant agradable, sovint engabiati; expressa una idea general, es tracta d'un *mot comú*, aplicable a qualsevol individu d'aquesta espècie *Carduelis carduelis*. Però també dóna nom al riu que passa al costat del poble, al torrent que baixa impetuós amb les plogudes, a les muntanyes que l'envolten, a les tanques on pasturen els ramats, etc. Es tracta d'unitats singulars, individuals, amb valor identificador, són els *noms propis*, en aquest cas, els *noms de lloc*: només hi ha un *Llobregat*, un *Randa*, un *Campos*, com a referents usats pels habitants de les contrades respectives. Una distinció que vigeix des de Dionís el Traci (veg. Moran 1996).

2. La branca de l'onomàstica que estudia els noms de lloc és la toponímia, de la qual hem de dir:

a) que és una ciència territorial, com la geografia o la dialectologia; lligada, per tant, a la terra, a un espai; es pot fer química a qualsevol lloc del món (mentre es compti amb els elements necessaris per a aquest estudi), però només es pot fer toponímia (o geografia o dialectologia), trepitjant l'espai propi; el meu admirat Cosme Aguiló parla, en clau d'humor, de **potonímia*, perquè s'ha de fer a peu, amb els potons;

b) que és un ciència interdisciplinària: necessita el concurs de la geografia, de la botànica, de la història. Així s'ha dit (Coromines) que *Riudecols* estaria en relació amb una plantació de cols, quan l'observació dels rocs allisats i arrodonits del con de dejecció del riu, que han donat nom a la població, els *còdols*, entronquen amb el (suposat) topònim primitiu **Riudecòdols*, com ja havia intuït Balari (1964: 71), amb la caiguda de la *-d-* (< -T-, COTULU), com ha passat en el cas eivissenc *es Col Blanc*. També la informació històrica dóna compte de la motivació d'un topònim: per ex., el *serrat dels Angelets* (els Aspres) no es refereix a una aparició de querubins o a una semblança seva, sinó a un grup de pagesos del Rosselló que s'aixecaren contra l'administració francesa. La botànica també ens aclareix dubtes: *Sant Just Desvern* és el resultat d'una atracció paronímica de **Deverç* (< DE VERTIO) cap a *vern*. En sentit invers, la toponímia esdevé subsidiària d'aquestes disciplines, de manera que pot fer llum sobre referents antics i donar lloc a descobriments importants per a la història de la cul-

tura: a la *Rambla de Albuñol* (Granada) es van descobrir unes aigües termals a partir del nom, *Albuñol* (el Bany) i a *ses Quenessies*, que vol dir ‘església cristiana’, s’hi van trobar les restes d’una basílica paleocristiana;

c) que és un refugi d’arcaïsmes. A diferència dels noms comuns, que canvien sovint, els topònims solen, d’habitud, mantenir-se fidels al passat. Així, l’article anomenat salat, derivat d’IPSU, que va usar-se, en convivència amb el derivat d’ILLU, fins al s. XIII en el català peninsular, perviu avui en noms de lloc com *Sapeira* (‘la pedra’), *Sant Joan Despi*, etc. allà on l’article que s’ha imposat com a sistemàtic és el literari (*la pedra, el pi*, etc.). Igualment, els adjectius de dues terminacions en llatí, com DULCIS, DULCE, a partir de l’acusatiu DULCEM, van donar lloc a una sola forma, *dolç*, tant per al masculí com per al femení (es deia antigament *un plat dolç, una beguda dolç*), fet que s’ha mantingut en topònims com *Aiguadolç*, en comptes d’**Aiguadolça* que esperaríem d’acord amb la flexió moderna de l’adjectiu. El mot preromà *quer* ‘roca’, desaparegut del lèxic corrent, s’ha petrificat en *Queralt, Querals*, etimològicament ‘roca alta’ i ‘roca blanca’ respectivament;

d) que els noms de lloc porten generalment una càrrega entranyable, un pòsit de sentiments i de sensacions emotives, quan se senten o es pronuncien; m’agrada recordar una vegada més els versos del poeta eivissenc Marià Villangómez, que transcriuen el poder màgic dels topònims:

Peralta, Morna, llengua i terra unides.
D’on arriben els noms, com es carreguen
pel llarg camí d’un cordial ressò,
per què viuen d’amor al lloc que abracen?

I quan contemplem el relleu o els rius d’altres terres, per associació pensem en els nostres, amb els seus noms; a Verdagner, tot esguardant els Alps, li ve a la memòria Montserrat «projectat —com diria Foix (1952)— damunt les blavors sobiranes» (1952, 334). O quan veu els rius de Rússia, pensa en els modestos, però estimats, Ter i Llobregat «raigs de porró —com deia el mateix Foix— comparats amb ells però que remoregen, salten i treballen» (Foix, 335).

3. L’objectiu prioritari de la toponímia és etimològic (*Vandellòs* deriva de *vall de llors* ‘vall de llores’, llat. VALLE DE LAUROS) o, en tot cas, motivacional (la *Geganta Morta* és una metàfora que ha comparat aquesta serra pallaresa amb una geganta estirada). Això vol dir que hi ha topònims transparents, que el parlant interpreta a la llum del sistema sincrònic que utilitza (*el Boixar* és un lloc on creixen els boixos, *el Pedraforca*, pels dos cims, com les pues d’una forca, que coronen la muntanya), i altres d’opacs semànticament, com *Albaida*. El problema d’aquests darrers topònims, els opacs, és que només comptem amb el significat [albájda] i que ens falta el significat, a diferència dels noms comuns, *mà*, per ex., del qual tenim el significat [ma] i el significat (‘part terminal del braç’). Els aclariments etimològics corresponents permeten destriar els elements llatins, germànics, àrabs, castellans, que constitueixen una contribució important a la història de la nostra llengua.

4. Per cultivar la toponímia, des d’una perspectiva diacrònica, és bo tenir coneixements, actius o passius, de llengües com el llatí, especialment el llatí vulgar, l’àrab, les llen-

gües germàniques antigues, la llengua medieval pròpia (*sentiu* ‘romaguer’, *granolla* ‘granota’, *quer* ‘roca’ eren mots vius aleshores), els dialectes (*assagador* ‘camí ramader’ és usual en parlars valencians), les llengües veïnes (occità, aragonès, castellà); el coneixement dels referents antics ens aclareix dubtes: *ses Sitjoles* (Campos) podria ser interpretat com el lloc on hi havia unes sitges petites, però, atès que algunes tanques rebien el nom de la classe de figueres que hi havia (*Ses Verdals, sa Figuera Martinenca*), hem de pensar, en Cosme Aguiló, que el nom anterior, *ses Setjoles*, devia designar una peça de terra plantada de figueres *setjoles*.

5. Josep Balari va posar els fonaments de la toponímia científica amb *Orígenes històrics de Catalunya* (1899) i Joan Coromines, amb els seus col·laboradors, li va donar un fort impuls amb els seus treballs, especialment amb l'*Onomasticon Cataloniae*; Moreu-Rey, autor d'estudis de síntesi com *Els noms de lloc*, amb la fundació de la Societat d'Onomàstica, va ajuntar la labor dels especialistes amb la dels dilectants que tant aporten en el camp de la descripció.

ESTRATIGRAFIA TOPONÍMICA

6. Gràcies a l'etimologia, podem reconstruir els estrats lingüístics diversos deixats pels pobles establerts al nostre territori.

La base és la llengua de la colonització, el llatí parlat a l'angle nord-est de la Península, portat pels colonitzadors romans i modificat eventualment per les llengües de substrat, de superstrat o d'adstrat.

Substrat preromà

7. Resulta sovint fosc, penombrós, discutit, però sempre apassionant. Els pobles preromans del territori de la futura llengua catalana eren celtes, bascos, ibers, púnics.

Pel que fa als celtes, cal dir que alguns celtismes, presents sovint en la toponímia, ja havien estat incorporats al llatí popular (*artiga, balma, vern, barraca*), altres són topònims traslladats des d'Occitània amb repobladors (*Verdú, Boldú, Besalú*); altres, com *Ballabriga*, no són del celta sinó del llatí (< VALLE APRICA ‘vall assolellada’); altres, com la *Segarra*, tindrien a veure amb l'èuscar (< ‘poma’).

Respecte de l'estrat basc, el terreny és relliscós; pensem en els contactes d'aquest amb l'iber, el llatí, el romànic. Coromines hi ha entroncat prop de dos-cents topònims menors del Pallars, que no s'explicaven pel celta ni pel llatí. Exemples: *Sorguen* ‘plana de les bruixes’ (< èuscar *sorgin* ‘bruixa’), *Ose* (< uscar *osin* ‘pou, remolí, abisme’). Fora del Pallars, hi són imputables *Aran, Bascaran, Josa* (< èuscar *jaus, jausi* ‘caure’), etc. Coromines proposa per a *Àneu* < VALLIS ANABI(S) ‘vall de l'avajó, del nabiu’ (cast. *arándano*). D'altra banda, una situació de bilingüisme bascoromànic als Pirineus centrals ha donat lloc a topònims com *Lo*

Solau (< SOLANU), amb caiguda de la -n-, *Estaon* (< STATIONE), amb manteniment de la nasal final, *Lamiari* (< LAMINARIU) amb el resultat *-ari* del sufix llatí *-ARIU*, *con* en basc, etc.

Toponímia llatina

8. La base de la toponímia catalana és evidentment llatina. *Pollença* deriva de POLLENTIA, *Vic* de VICU, etc.; però tenim topònims de formació romànica que parteixen de noms comuns procedents la major part del llatí (cf. & 12...). N'hi ha de molt antics, com *Port-Vendres* (< PORTU VENERIS 'port de Venus') o *Elna* (< ELENAE [CASTRA]). Sovint, la forma actual resta desfigurada respecte del nom originari, al qual apliquem les lleis fonètiques corresponents: VALLE FECUNDA > *Vallfogona*, amb palatalització de -LL-, sonorització -C- > -g- i assimilació -ND- > *nm* > -n-, i assimilació de la -e- a la -ó- tònica; en el cas d'*Igualada* (< AQUA LATA 'aigua (riu) ampla', nom traspassat després a la ciutat), hem de partir d'*Aigualada* amb monoftongació del diftong inicial (com *inam* 'einam', etc.). *Flix* remunta a un nom comú, no documentat com a tal (< FLEXU 'revolt'). El cas de la declinació, que normalment és el punt de partida del nom de lloc (com dels apel·latius), és l'acusatiu, amb una -M que tendia a desaparèixer de bona hora en llatí vulgar (i que ja no posem en els nostres ètims), però, és en alguns topònims on trobem restes d'altres casos: al cas de *Port-Vendres*, ja esmentat, derivat del genitiu (VENERIS), podem afegir-ne d'altres que procedeixen de l'ablatiu: *Sils* < SILVIS, *Banyuls* < BALNEOLIS, *Anglès* < ECLESIIIS.

Recordem l'abundància de topònims en -à, -ana, del tipus *Cornellà*, formats per un nom de persona, suposadament el de l'individu que dirigeix una explotació agrària (*Cornelius*, en aquest cas), al qual s'afegeix aquest sufix indicador de pertinença ('allò de'): (PAGUS) CORNELIANUS 'el camp, les terres de Corneli' > *Cornellà*; i així tenim els nombrosos *Perpinyà* (< PERPENNIANU), *Marçà* (< MARTIANU), *Teià* (< TALIANU), *Tiana* (< TITIANA), *Agullana* (< ACULIANA), etc. En alguns noms d'aquesta naturalesa, en contacte amb els musulmans, que en la varietat hispànica del seu àrab practicaven l'anomenada *imela* o conversió d'una *a* en *e* (PAGU > *Pego*), el sufix esmentat, a partir de formes arcaiques en -an, esdevingué -en(t) (*Agullent* < ACULIANU, *Crevillent* < CARVILIANU, etc.).

Toponímia germànica

9. Entre el segle IX i XII es va generalitzar una moda onomàstica germànica; els testaments catalans són plens d'*Aribau*, *Roger*, *Sifre*, *Segimon*, *Berenguer*, etc. Alguns d'aquests antropònims, amb el repoblament carolingi, esdevingueren noms de lloc, com *Argimón* (la Selva), *Guialmons* (Conca de Barberà). I qualcun, a partir de la conversió en topònim, es reconverí en antropònim, com és el cas de *Guimerà*, la difusió del qual té a veure amb la condició de nom de lloc. Aquests noms a Catalunya perden el significat que tenien en la llengua germànica originària, com és el cas d'*Aramon*, que significava 'defensa del poble'.

No està de més fer notar aquí que dos dels noms de la rabosa procedeixen d'antropònims germànics femenins, *guilla* < WISILA i *guineu* < WINIHILD, segons una aguda descoberta

ta de Joan Coromines.

Toponímia «mossaràbiga» o romandalusina

10. S'han anomenat mossàrabs els cristians que, després de la conquesta musulmana, van continuar vivint amb els sarraïns, des del s. VIII (València) o X (Balears) fins al s. XIII. S'ha parlat molt sobre la possible influència en la llengua dels futurs pobladors catalans. Sembla que el contingent demogràfic era molt escàs i que probablement estava arabitzat. Pel que fa a Mallorca, cal tenir en compte que la conquesta dels moros va tenir lloc més tard que a la península i que durant els segles VIII, IX i principi del X, arran d'un pacte amb els musulmans (707), els insulars estaven obligats a pagar un tribut i a prestar col·laboració militar en cas necessari (Epalza 1991); per tant, va pertànyer alhora al món bizantí i al món musulmà i això explicaria la conservació de basíliques paleocristianes i de certs hagiònims esdevinguts topònims (*Santa Cirga* < SANCTA CYRICA, cf. Aguiló 2002: 237-247). És indubtable que alguns topònims tenen segell prejaumí, o romandalusí, com es diu ara: *Campos*, *Muro*, *Petra*, *Llombai*, etc. en són bones mostres. Tanmateix, pel que fa a València, cal dir que s'havia exagerat la imputació sobretot de mots comuns en aquest estrat romànic (Coromines, entre altres); avui, es tendeix a explicar-los per la presència de colonitzadors aragonesos al País Valencià: el va. *gemecar*, sense la sonorització de la -c- intervocàlica practica-da en el català comú, *gemegar*, en seria un exemple (Veny 2006).

Toponímia aràbiga

11. La dominació musulmana va durar una mica més de cinc segles al País Valencià (s. VIII - s. XIII) i poc més de tres segles a les Balears (s. X - s. XIII). També les terres de Lleida, Fraga i la vall de l'Ebre van passar a poder de l'islam. Aquesta llarga presència va provocar el naixement de topònims vinculats a la llengua dels dominadors, a més dels mots comuns que s'instal·larien en el català dels colonitzadors cristians. Pel que fa als topònims, dels 509 considerats de segell català (Coromines 1965), de tot el domini lingüístic, 250 pertanyen a l'àrea valenciana mentre que 150 ho fan a l'àrea balearica. Les xifres estan en proporció amb la durada de la dominació, si tenim en compte, a més, que, en el territori valencià, els moriscos hi van continuar fins a principi del s. XVII, quan en té lloc l'expulsió. Entre Lleida i Tarragona es va formar una marca defensiva entre moros i cristians, jalonda per una línia de topònims en la qual es fa visible l'ascendència aràbiga (*Borges del Camp*, *Vimbodí*, l'*Aleixar*, *La Pobla de Mafumet*). Cal tenir en compte l'heterogeneïtat de les tribus que van arribar a les nostres terres, entre les quals n'hi havia de berbers, de llengua un xic romanitzada.

Són d'indubtable atribució semítica topònims com *Alzira* 'l'illa', *Albaida* 'la blanca', *Algorfa* 'graner', *Alfafar* 'terrisseria', *Salem* (< SALĀM 'salvació'), *Bràfim* (< antr. IBRAHIM). Alguns són trasllat aquí d'una població homònima del Marroc (*Mequinensa*); altres són híbrids semiticoromànics (*Calassanç* < CALAT 'castell' + l'antropònim *Sanç*). Alguns elements es repeteixen amb variants, com en BENI-, BINI-, VIM- (*Bendinat*, *Benigànim*, *Biniali*, *Vimbodí*). Alguns arabistes porten l'aigua al seu molí semític probablement amb massa generositat: *Torremarina* (ant. *Tormarina*) (Campos [Mallorca]) és considerat, a parer meu, agosarada-

ment, un híbrid de l'àrab TŪR 'penya' i el romànic *marina* (Mut-Rosselló 1993: 111 i 143).

No podem oblidar que certs arabismes van penetrar en el català en qualitat d'apel·latius: *alqueria*, *arraval*, (*a*)*talaia*, *assut*.

TOPONÍMIA CATALANA

12. Els topònims catalans poden procedir del llatí (*Vic* < *Vicu*) o bé de formació romànica (*el Pinaret*, derivat de *pinar*). En veurem i en donarem exemples de descriptius, històrics, religiosos, antroponímics, relacionats amb vies de comunicació, resultat d'una colonització.

Els descriptius poden referir-se al *relleu* de maneres diferents: 1) amb referència a una característica del terreny: *Rocatosa* 'roca pelada', *na Foradada*, per un gran forat de l'illot; 2) amb referència a un arbre singular: *la Nou*, *l'Ametlla*, *Cirera*, *Lledó*; recordem que en llatí el nom designava tant l'arbre com el fruit: NUCE era el noguer i la nou (cf. l'it. *noce*, amb els dos significats, i el top. *la Nuez*, prop de Saragossa); 3) pel principi de negativitat, el topònim subratlla el que és menys característic d'un relleu: *les Planes*, en un terreny més aviat accidentat, *Planelles*; 4) amb l'aplicació d'una metàfora: *el Papiol* prové d'un *Popiol* anterior, format sobre *pòpia* 'mamella' (< *PUPPEA), per la semblança amb un turó (cf. it. *poppa* 'mamella', *poppare* 'mamar', nord-occ. *popa*, *popar*); la mateixa imatge a *Mambla* (< MAMMULA) 'turó' i 'recolze del riu'; les metàfores antropomòrfiques són freqüents amb *morro*, *cap*, *coll*, *braç*, *peu*, *falda*, *garganta*; aquest darrer mot, que ja apareix el s. XI (*coll de la Garganta*), no té res a veure amb el castellà.

13. La *vegetació* forneix també materials toponímics. Uns són clars, com *Alzina*, *Alzinar*; altres han restat opacs, com *Aulet* 'alzinar' (< ILICETU, a través d'**Alzet*). Aquest és un exemple dels molts topònims vegetals formats amb el sufix llatí -ETU que, passant per -*edu*, va donar -*ed* (amb -*d* sonora fins al s. XIII) i després -*et* (que sincrònicament la gent pot confondre amb l' -*et* diminutiu). I així tenim *Aranyonet*, *Argelaguet*, *Boixet*, etc., relatius a 'bosc d'aranyoners, d'argelagues, de boixos' i no 'petit bosc de x'. Noteu la diferència entre *Pinet* 'bosc de pins' i *el Pinaret* 'pinar petit'.

Cal posar-se en guàrdia davant la possible —i errònia— identificació sincrònica d'alguns topònims. Així, l'illa de *Buda* (delta de l'Ebre) no té res a veure amb el fundador del budisme, sinó que, segons Coromines, és el resultat fidel del llatí: BUDA 'planta de maresme', que en terres extremenyes ha donat derivats com *Bodonal* [*de la Sierra*] i que, en català, com a mot comú, és el pare de *boga*, *bova*. Igualment, *Noguera*, present en els rius *Noguera Pallaresa* i *Noguera Ribagorçana*, no seria un derivat del llatí NUCARIA 'arbre que fa nous', com pot semblar a primera vista, sinó de NAVICARIA, amb relació a les tramades de tronc (*rais*) que els *raiers* feien baixar per aquests rius; recordem el nom *navata* que els aragonesos donen en aquests rais.

És interessant notar el valor retrospectiu dels topònims que ens informen sobre cultius actualment abandonats: a *la Vinya Gran* (terme de l'Aleixar) avui ja no es cultiva la vinya

(cf. Coromines).

14. L'*hàbitat* queda reflectit en topònims com *Setcases*, *Sa Canova* (< *sa casa nova*), *el Casuc*, etc. i sobretot en topònims menors formats amb *can* (< *casa d'en*), *cal* (< *casa d'el*) i *son* seguits d'un antropònim. Aquest element contracte, abans d'aclarir-se l'origen (< *ço d'en* 'allò d'en, les terres d'en'), va rebre interpretacions desencertades diverses: < *sen* (< SENIOR) (J. Ramis), < *s'honor* (Hernández Sastre), < *so* (article) (< IPSU) (Jovellanos, Galmés de Fuentes) (cf. López Casanovas 1995).

15. Els *fets històrics* han deixat traces en la toponímia. Les fronteres antigues són presents en *Castellví de la Marca* (Alt Penedès); els poblats talaiòtics de les Balears porten sovint noms com *es Vilar*, *es Velar*. *Ses Forques* són testimoni d'execucions antigues; *Camp de l'Arpa*, de lladres i de bandolers (sense relació amb l'instrument musical sinó amb la presència d'amics de la propietat aliena: *arpa* 'urpa') i *Gènova*, probable reducció de *gènere de Gènova*, fa referència —sembla— al contraban amagat en les coves del terme d'aquesta població de prop de Palma (Mallorca). No falten ecos de llegendes antigues, com *sa Cepegada des Gegant* (Llucmajor), *es Salt de la Bella Dona* (Lluc [Mallorca]).

16. La toponímia també es troba sovint eixumorada de *religió*. Testifiquen cultes antics, com *Madremanya* (la deessa Cibeles) o la presència d'altars pagans en indrets perillosos, com el *Coll d'Ares*. Un lloc deliciós, d'imponent bellesa, pot ser comparat amb *parais*, variant de *paradís*, i modificat en *pareis* [pʔrʔjs], per una dislocació accentual (com la de *vaina* > *beina*) origen del *Torrent de Pareis*. Noms del santoral cristià, erigits en patrons, esdevenen topònims (*Sant Joan Despi*, *Sant Feliu*, *Sant Josep de sa Talaia*), de vegades profundament modificats per l'erosió fonètica (*Santa Llogaia* [< LEOCADIA], *Sant Ou* [< EUDALDU, a través d'eallu > ?awl > aw > [çw], *Sant Povim* [< *Pere des Vim*]). La duplictat de formes pot estar en relació amb la procedència de dos casos diferents: (*Sant*) *Quirc* de l'acusatiu QUIRICUM, enfront de *Quirze*, del genitiu, a partir d' [ECCLESIA] SANCTI QUIRICI. Altres vegades, és resultat d'una dedicació: *Sant Carles de la Ràpita* en honor de Carles III. Alguns topònims, inicialment sense res a veure amb la religió, s'han vist santificats per un procés fonètic: **Salt Alinya* > *Santa Linya*, desconeguda en el santoral cristià. A Eivissa, on, a diferència de Mallorca, són escassos els topònims formats amb *Son*, *es Pla de Son Gelabert* s'ha canviat en *es Pla de Sant Gelabert*, un altre sant inexistent. El fenomen contrari, de laïcització d'un topònim, també es dona com en el cas de *Sant Salvador* que, en boca popular, sona *Son Salvador*, a causa de l'abundor, a Mallorca, de noms de lloc a base de *Son*.

17. Les *vies de comunicació* queden petrificades en la toponímia i només una anàlisi diacrònica sagaç ens les fa transparents: *Beo* [Veo] és el resultat romànic del llatí BIVIUM 'dos camins', *Treio*, de TRIVIUM i *Tírvia*, de TRIVIA 'tres camins'. *Les Poses* (< PAUSA) correspon a una parada, un descans en el trànsit per una via romana. Noms diversos indiquen la distància respecte d'un nucli urbà important: *Quart* (< QUARTU), a quatre milles de València, *Selma* (< SEPTIMA, a través de *Sedma*, *Seuma*), a set milles de Tarragona. El *camí des Teix*, *camí des Palmer* (Mallorca) era el freqüentat pels ramats d'ovelles conduïts a la serra de Tramuntana.

18. Les *colonitzacions i els repoblaments* tenen a veure amb l'origen de certs topònims.

Els que s'instal·len en un espai determinat poden donar-li el nom del lloc de procedència. Degué passar així amb *Roses*, potser pel record que els grecs tenien del *Rodas* de la seva procedència; o, més a prop de nosaltres, els *Avinyó*, *Montalbà*, *Rosselló*, homònims dels noms occitans i rossellonesos respectius. De vegades el topònim traslladat rep el diminutiu, com *Cerdanyola*, amb relació a *Cerdanya*; també gentilicis es converteixen en topònims, com *Provençals*, *els Pallaresos*, *els Piteus* (pròpiament 'classe de drap provinent del Peitieu [Poi-tou]'). A l'interior del domini, trobem *la Nou* (de Gaià), transposició de *la Nou* (de Berguedà), *Santa Margalida* d'Empúries transferida a *Santa Margalida* de Mallorca o l'antic *Manresa* (Mallorca), substituït per *Llorito/Lloret* (de Vista Alegre).

Paper dels antropònims

Els antropònims o noms de persona tenen un paper quantitativament important en la formació de topònims. Més d'un 40% deuen tenir aquest origen. Poden aparèixer com a determinants, com *Castellar de n'Hug*, a voltes modificats com *Cala en Bubú* (< *cala en Begur* [Sa Dragonera]), a voltes aglutinats amb el nucli, com *Torredembarra* (< *la Torre d'en Barra*; la denominació popular, *la Torre*, fa pensar si la proposta de la Comissió de Toponímia va ser encertada), o precedits de *son*, *can*, *cal* (cf. & 13). També poden formar part del nucli, com *el Vendrell*, *els Bertrams*, *el Guinardó*. A Mallorca tenim força cognoms del Principat convertits en noms de possessions produïts en la postconquesta, arran de la partió de terres: *Vallgornera*, *Tió*, *Cabrianes*, *Marola*, *Païssa*, generalment usats sense article. Quan la posseïdora era una dona, la feminització del topònim era fàcil: *la Jofresa*, *Rogera*, *les Mateves*. El procés invers, de pas del topònim a l'antropònim, també és freqüent; Mallorca n'ofereix una nòmina llarga: *Blanes*, *Mataró*, *Manresa*, *Terrassa*, ant. *Sabadell*; a Menorca, *Begur*. I el pas al masculí és també fàcil: *Barceló*, *Tarragó*, *Giró*. La personificació d'illots era freqüent fent precedir-hi el nom de l'article personal: *na Foradada*, *na Guardis* (Mallorca).

MODIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS

Eufemismes

19. Un nom pot resultar malsonant, inconvenient a oïdes dels qui viuen en aquell territori. D'aquí pot sorgir una modificació. És així com un **Carall Bernat* esdevé *Cavall Bernat*, **Malvitge* (< AMALVIGIA) → *Bellvitge*, **Malpàs* → *Bonpàs*, **Puïgmal* → *Puïgbò*, **Bini-mala* → *Binibona*. *Coanegra* va conèixer intents de substitució per *Vallverda* el s. XIV i per *Comanegra* el s. XIX. *Can Pillànimes* era el nom popular de *Son Moll* (terme de Campos), l'amo del qual va estampar aquest nom a les cases, i *es Camp Roig* (Menorca) va ser canviat en *Sant Bartomeu* pel propietari, quan, després de la guerra civil, el terme *roig* tenia conno-

tacions polítiques.

El desgast fonètic

Els topònims, com els apel·latius, també poden veure canviada l'estructura fònica a causa del pas del temps i de l'acció de l'erosió fonètica. *Uiastrell* (< OLEASTRELLU) 'bosc d'ullastres' va passar a *Ustrell*, del qual la normativa toponímica va recuperar la forma primitiva, *Ullastrell*, però sense el tractament ioditzant (< -LJ-) propi de l'àrea (*Uiastrell*), rebutjat per l'estàndard; en canvi, la forma popular, simplificada, *Ustrell*, es manté com a nom de persona. El topònim de Menorca, *Sobrevei*, resultava irrecognoscible; fins i tot alguns pseudotoponimistes el lligaven amb l'anglès *Sowerberry*; en realitat remunta a *s'Alberg vei*, a través de *s'Aubervei* (vocalització de *l* velar, com en *alba* > *auba*), *s'Obervei* (*au* > *o*, *u* com *aubercoc* > *obercoc*, *ubercoc*), per acabar, per metàtesi, en *Sobrevei*. *S'Alqueria* (Blanca, Roja) ha passat a *sa Curia* a través de *s'Auqueria* > **s'uqueria* > *sa Curia* (per metàtesi i relació amb l'article femení).

L'etimologia popular

20. El poble analitza la llengua pròpia, cerca la motivació de les paraules i els topònims, sovint d'opacitat semàntica, en són un bon caldo de cultiu. Els canvis poden ser deguts: 1) a una atracció paronímica (o homonimització) formal, com *açò el Senyor* → *el Sol Senyor*, *es Coll de sa Gran Mola* → *es coll de sa Gramola*, *sa tanca de Mater Christi* → *sa tanca de Matacristos*, *Castell Vedre* → *Castell-llebre*; 2) a una atracció paronímica semàntica (per influència d'un dels significats): a *la Fraria*, de Menorca, s'hi van instal·lar ferrers i, per tant, el pas a *Ferreries* era fàcil; 3) a una homosemització, és a dir, el significat d'un parònim fa canviar el de l'altre parònim o li afegeix connotacions que abans no tenia: *la Peraguda* (pron. [pəɾəɣ'udə]) (< PETRA ACUTA), es cobreix de la idea d'aparicions de bruixes i de lloc de fetillers. Aquest fenomen enllaça en certa manera amb l'origen dels escuts heràldics, que arranca de l'anàlisi del topònim o dels seus suposats components: *Bunyola* (potser de BALNEOLA, de VINEOLA o d'un diminutiu de *bony*; Morro 2004) té cinc bunyols heràldics; *Ullastrell*, un ull; *Agullana*, cinc agulles; *Campós*, un ós rampant en un camp; *Llucmajor* (pron. [λumməɟ'ɔ]), un llum a la mà; etc.

Factors religiosos

21. Hem parlat de la influència de la religió en l'origen de molts noms de lloc. També poden influir en el canvi. *Manresa*, caseriu al costat de Sineu, a causa de la instal·lació de mercedaris? amb la invocació a la Mare de Déu de *Lorito* (*Loreto*), va veure substituït aquell nom pel de *Llorito*; amb una *i* que denota probablement la procedència dialectal italiana dels suddits frares. Altres vegades, el canvi no va quallar, com l'intent de reemplaçar, per part d'estaments eclesiàstics, *sa Indioteria* (prop de Palma, [Mallorca]) per *Sant Josep*.

Factors polítics

22. La Revolució Francesa va dirigir els atacs contra els nobles i la reialesa. Qualsevol manifestació toponímica relativa al rei era suprimida o substituïda. És així com, per exemple, *Coquilleroy* esdevingué *Coquillelibre*.

Per as *Camp Roig*, substituït per *Sant Bartomeu*, veg. &14.

Neologismes

23. El desenvolupament del turisme, la profusió d'urbanitzacions han donat lloc a crear topònims de caràcter atractiu que convidin a comprar una parcel·la o un xalet. A França, es va començar amb *Côte d'Azur* el 1887, que va arrossegar la *Côte d'Argent*, la *Côte Vermeille*, etc. A Catalunya, en el marc del franquisme, els topònims nous eren tributaris del castellà: *El Cortijo* (Roses), *El Borriquito* (Vandellòs), *Miami Platja* (Mont-roig del Camp). Sovint s'ha ignorat el nom tradicional: *Son Vila i Biniatop* (Menorca) → *Horizonte*, *Sant Jaume* (Menorca) → *Jaime Mediterráneo*; en algun cas, amb raó: *Cala Mosques* no tenia cap futur i per això va ser substituït per *Cala Blava*.

L'ortografia

24. Els topònims que tenen per base un apel·latiu s'han normativitzat d'acord amb la variant dialectal de l'àrea en qüestió: i així tenim la *Jonquera*, d'acord amb *jonc*, de l'àrea oriental, enfront de *Junquera*, *Juncosa*, *lo Junqueral*, d'acord amb *junc* de l'àrea occidental. Igualment *Grau de l'Esquetja*, i no de **l'Escletxa*.

La pressió social pot modificar una proposta ortogràfica. *Caçà (de la Selva)*, població molt relacionada amb Alemanya per la producció surera, rebia correspondència sota la variant *Caca*, amb evidents efectes negatius entre els habitants, que es mostren fidels a la grafia tradicional *Cassà*.

El que s'ha d'evitar és formar noms de municipis que comprenen nuclis de població diversos a base de segments d'aquests noms: de *Torrefeta i Florejacs* es va formar el fantasmal *Torreflò*.

Duplictat de formes

25. Alguns topònims presenten dues formes, segons aquesta tipologia:

- 1) Entre els mateixos parlants de la població: *Costantí/Gostantí*, *Sant Cugat/Sant Culgat*.
- 2) Variant autòctona/variant forana del mateix domini: *Matadep[e]ra/Matadep[ɛ]ra*, *B[e]rga/B[ɛ]rga*, *S[o]ller/S[ɔ]ller*, *Llucmajor* [ˈlʊmməʒˈo]/[ˈliwəʒˈo]/, *Mol/Maó*, *Mavó*, *Vila/Eivissa*, *Ervisa*.
- 3) Nom actual/nom històric: *Palma/Ciutat*, *Xàtiva/San Felipe*.
- 4) Antic, arqueològic/modern: *Egara/Terrassa*, *Subur/Sitges*, *Octavianus/Sant Cugat*; el nom antic pot servir de base a gentilicis: *egarencs*, *suburencs*. El nom antic pot ser de l'època medieval o moderna: *Caules/Caldes*, *Llorito/Lloret (de Vista Alegre)*.
- 5) Nom indígena/nom exogen: *Lleida/Lérida*, *Terol/Teruel*, *Girona/Gerona*, *Alacant/Alicante*.

Altres

Del topònim al nom comú

26. Així com els nom comuns són la base dels topònims, algunes vegades el procés és

a la inversa, són els topònims els que esdevenen apel·latius. *Burjassot*, productora ficària, va expandir una casta de figues que, pel probable lloc de procedència, es van dir *burjassot*, -a i, més lluny del centre originari, *bordissot*, a la cerca de la transparència semàntica. *Tàrbena*, colonitzada per mallorquins a principi del s. XVII, va importar la tècnica de fabricar la sobrassada i altres embotits insulars; el nom del centre productor es va difondre pel País Valencià i va arribar fins als confins castellanencs on és conegut aquell embotit amb el nom de *tàrbena*.

Fraseologia

27. Tant amb els noms de persona com amb els noms de lloc s'han format infinitat de frases fetes. No pretenc aquí donar compte de la fraseologia toponímica, tan rica i variada. Crido l'atenció sobre uns quants casos interessants:

a) *Fer taula de Barcelona* 'en un àpat, acabar-se totes les viandes' és el resultat de l'ús d'una locució antiga, *taula de català* (cf. Labèrnia 1888-1892), que volia dir 'menjada abundosa', en clau irònica; la vaig sentir a una parlant de Campos. A voltes, un topònim exogen ha restat en una unitat fraseològica amb la fonètica adaptada al català; és el cas de l'expressió *d'or Lluca que mirant s'acluca*, que es diu a Vilaplana (Camp de Tarragona) referint-se a una cosa que sembla d'or i no ho és o que és d'or de pocs quirats (el que a Mallorca es diu: *d'or passat per Manacor*): es tracta de la coneguda ciutat italiana de Lucca (Anguera 2004).

b) El *floreig verbal* (així tradueix Coromines el que els alemanys diuen *verblümtter ausdrück*) consisteix a posar en relació un topònim amb un apel·latiu que presenta similitud formal i que carrega el seu significat sobre el topònim; així, *viure a Sant Just* 'viure amb estretors', *anar a Badalona* 'badar, estar distret', *anar a Sant Culgat* 'anar a dormir', etc.

Conclusió

28. Estimem aquests mots amb arrels que s'endinsen en l'entranya de la nostra història, a voltes amb vibracions de *poesia fòssil*, com deia Balari, o que il·lustren la creativitat dels nostres parlants. Constitueixen un patrimoni riquíssim que hem de custodiar amb zel i amor perquè són l'exponent més visible de la nostra identitat com a poble.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme (2000). *La toponímia de Menorca a les obres de Ramon Rosselló Vaquer*. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.
- AGUILÓ, Cosme (2002). *Toponímia i etimologia*. Barcelona-Palma.
- AMIGÓ, Ramon (1989). *Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica*. Reus:

Edicions del Centre de Lectura.

- ANGUERA, Tià (2004). «Lluca: un fòssil lingüístic del Camp de Tarragona», dins *Estudis de llengua i Literatura Catalanes*, 49 [Miscel·lània Joan Veny/5], pàg. 173-180.
- BALARI, José (1964 [1897]). *Orígenes históricos de Catalunya*. Sant Cugat: Abadia de Sant Cugat.
- COROMINES, Joan (1965-1970). *Estudis de toponímia catalana*. 2 vol. Barcelona: Barcino.
- COROMINES, Joan (1972). *Tópica Hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia románicas*. Madrid: Gredos.
- COROMINES, Joan (1983-1988). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- COROMINES, Joan (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. 8 vol. Barcelona: Curial; Caixa de Pensions «La Caixa».
- EPALZA, Míkel de (1991). «Mallorca bajo la autoridad compartida de bizantinos y árabes (siglos VIII-IX)», dins *Asociación Hispano-helénica, Anuario de 1989 – Homenaje a Juan Nadal*. Atenas, pàg. 145-149.
- FOIX, J. V. (1990). *Obres completes/4. Sobre literatura i art*, edició a cura de Manuel Carbonell. Barcelona: Edicions 62.
- GENDRON, Stéphane (2003). *L'origine des noms de lieux en France. Essai de toponymie*. Paris: Errance.
- LABÈRNIA, Pere ([1888-1892]). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Espasa.
- LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. (1995). «La toponímia a Menorca. Estat dels estudis», dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca (8 i 9 d'Octubre de 1993)*. Barcelona-Menorca: Institut d'Estudis Catalans; Institut Menorquí d'Estudis, pàg. 45-56.
- MAS I FORNERS, Antoni (2005). «De Santa Margalida d'Empúries a Santa Margalida de Mallorca. Un cas de trasplantament d'advocació i de toponímia», dins *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, pàg. 313-317.
- MORAN, Josep (1996). *Consideracions sobre l'onomàstica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MOREU-REY, Enric (1999 [1982]). *Els nostres noms de lloc*. Mallorca: Moll.
- MORRO, Mateu (2004). «Sobre l'etimologia de Bunyola», dins *Sobre onomàstica: Jornades d'Antroponímia i Toponímia, (1993-2002)*, pàg. 341-347.
- MUT, Antoni; ROSSELLÓ, Guillem (1993). *La remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma: Govern Balear.

- PLANISI Hermínia; ROSSELLÓ Margalida (coords.). (2004). *Sobre onomàstica: Jornades d'Antroponímia i Toponímia, (1993-2002)*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- PLANISI, Hermínia (coord.). (2005) *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- RAMIS PUIG-GROS, Andreu; GINARD BUJOSA, Antoni (2004). «El topònim Llorito — Lloret de Vista Alegre. Anàlisi evolutiva», dins *Sobre onomàstica: Jornades d'Antroponímia i Toponímia, (1993-2002)*, pàg. 245-253.
- RIBES I MARÍ, Enric (2005). *La supervivència de la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Universitat de les Illes Balears, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TERRADO, Javier (1999). *Metodología de la investigación en toponimia*. Zaragoza.
- VENY, Joan (1991). *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries.
- VENY, Joan (1996). *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan [en premsa]. «Consideracions al voltant de l'onomàstica de Menorca», ponència presentada al *XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (Maó-Ciutadella, 22-24 març de 2002).